

Kulturális világtrend: a múzeumfejlesztés

A kilencvenes években a múzeumjárás világszerte nagy divat lett, az elképesztő kulturális választékdömpingben nemhogy visszaszorult volna ez a konzervatív, merev intézménytípus, hanem csodák-csodájára előretört. A múzeumalapítási, múzeumépítési láz, a „muzealitási járvány” szünet nélkül folytatódott, a múzeumok látogatottsága növekedett. E láz leglátványosabb vállalkozása a világ új csodájaként emlegetett múzeum megépítése az Egyesült Arab Emírség fővárosában Abu-Dzabiban. A létesítmény 2012-re készül el, 400 millió dollárba kerül, alapterülete 30 000 négyzetméter lesz. A múzeum megkapta a lehetőséget, hogy a Louvre nevet felvegye. Mellette gigantikus idegenforgalmi létesítmény-együttes is épül, a kettő szervesen kiegészíti egymást. Ez a példa mintegy előlegezi azt, amiről alább szó lesz, vagyis az elmúlt két évtized egyik legizgalmasabb kulturális fejleményét, az örökségipar és a múzeumvilág különös átalakulását.

A Magyarország múzeumait ismertető enciklopédia 1996-os első kiadása 725 múzeumot sorol fel, a negyedik kiadás több mint hétszázötvenet. A múzeumba látogatók száma hosszú évek óta folyamatosan növekedik és ezt csak a válság törte meg 2009-ben. A megváltott jegyek száma országosan meghaladja az évi 12 milliót, miközben jó néhány állandó kiállítás ingyenesen volt látogatható, és 2004. május 1-től egyes időszaki kiállítások belépőjegyei rendszeresen 3000 Ft fölött vannak. Legtöbbször a főváros múzeumait nézik meg, itt évente kb. 5 millió jegy kel el. Budapesten a legnépszerűbb hely a Jövő Háza – Csodák Palotája, amely egymagában 1 millió látogatót vonz. (Ez nem hazai specialitás.) Természetesen a kíváncsiskodók az időszaki kiállítások egyszeri látványosságaira vannak kitéve. Az ingyenesség bevezetése után átmenetileg megugrott az időszaki kiállítások száma, amely a bevételi lehetőségeket növelte. (2004-ben 2756, 2005-ben 3443 bemutató közül válogatható a nagyjedemű.) 2006-tól azonban ez a tendencia nem folytatódott, ami nyilván a kapacitáshiánnyal magyarázható, hiszen egy-egy kiállítás előkészítésére több esztendő sem mindig elég.

Az bizonyított tény, hogy állandó kiállításokkal nem lehet áttörni a múzeumokat övező tiszteletteljes távolságtartást. Felmérések szerint a múzeumtól távolságot tartók a következő tényezőkre hivatkoznak: túlbecsülik a belépők árát, vagyis drágának tartják a múzeumlátogatást (ami egyes kiállításokat illetően igaz is). A látogatást nem kikapcsolódásnak

tekintik, hanem kulturális misszióknak, a művelődés oltárán bemutatott áldozatnak. Ennek következtében ha elmennek, akkor azt az intézményt egyszer és mindenkorra le akarják tudni, a pincétől a padlásig szeretnék „kiolvasni”. Ez a mentalitás azt eredményezi, hogy egyesek akkor is kipipálnak vélnek egy-egy múzeumot, ha oda 10-20 éve nem tették be a lábukat, és a hajdani látogatásból már szinte semmilyen emléket nem őriznek.

Ilyen körülmények között nyilvánvaló, hogy az érdeklődés növekedése, a látogatottság felfutása az időszaki kiállításoknak köszönhető. Az időszaki kiállítások látogatottsága csúcspontot dönt Magyarországon, Budapesten, Debrecenben vagy más kiállítóhelyeken. (Szenzáció volt a Szépművészeti Múzeum impresszionisták tárlata, ahova szinte lehetetlen volt a bejutás, a Hősök terén hosszú sorokban kígyóztak az érdeklődők. Hasonló érdeklődés kísért még számos bemutatót, így például a Van Gogh tárlatot, vagy a francia festészet 400 évét, a reneszánsz évében a Medicit.) 2006-ban a Van Gogh kiállítással indító Szépművészeti Múzeumba 611 ezren látogattak el. Igen nagy érdeklődés tapasztalható a Magyar Nemzeti Galériában (pl. Munkácsy, Zichy), vagy a Természettudományi Múzeumban; különösen a Vácott felfedezett múmiák bemutatása, a dél-amerikai dinók, vagy legutóbb a „Jégkorszak” kiállítás keltett izgalmat. Nagy a látogatottsága a vidéki helyeknek is, különösen az idegenforgalmi központokban (Eger, Dobó István Múzeum; tihanyi bencés apátság; szentendrei skanzen; szilvásváradi erdészeti kiállítás; esztergomi, sárospataki vármúzeum; visegrádi palota stb.).

Néhány éve – a múzeumdivat hatásaként – állandó helyszínen egyre sikeresebb programot bonyolított le a Sziget Fesztiválon a múzeumsziget is.

Mitől vált izgalmassá, érdekessé a múzeum?

Az eredeti látvány varázsa

A múzeum volt az, amely a filmiparban kifejlesztett forradalmian megújuló látványtechnikából maximálisan hasznot húzott az elmúlt két évtizedben. A látványelemek bevonultak falai közé, de nem szorították ki az eredetit, hanem élővé, még elevenebbé tették. Egy dinócsontváz például ma kiegészül nemcsak az élőlény rekonstrukciójával, de környezete bemutatásával is. Számítógépen el lehet készíteni épületek, sőt egész városok modelljét. Hangsúlyozom, hogy a múzeumban ez a valódi *mellé* kerül, tehát összhatásában több, mint amit bármilyen számítógépes program önmagában nyújtani tud. A hagyományos és új látványtechnikák egyidejű jelenléte adja a mai múzeumélmény egyik fontos részét. Aquincum romjai például nem mozgatják meg a fantáziát. De ha a látogató belenézhet egy távcsőbe, amelyen keresztül a romok helyett a valóságos ókori várost látja maga körül, akkor az szinte csodának számít. Nos, az Aquincum Múzeum rendelkezik ilyen látcsővel.

Többrétegűség

A múzeumban lévő ismeret többrétegűvé vált. Az érintőképernyős digitális eszközökkel egy-egy részletkérdést alaposabban megismerhet a kíváncsiskodó, ha épp ahhoz van kedve. A digitális technika segítségével az adott kiállítás tartama megsokszorozható, egész enciklopédiák tárulnak fel anélkül, hogy a látogatóra kényszerítenék azt. Egyre inkább a kiállítások részévé válik például a film, miközben nem tolakszik előtérbe. Elég egy képernyő, egy fülhallgató, de van ahol kis mozitermeket képeznek ki. Ez képzőművészeti bemutatókon is tapasztalható: a festmények, szobrok mellett mondjuk megnézhető az alkotóval készült portréfilm, dokumentumfilm, vagy egy-egy képről készült ismeretterjesztő film. A krakkói képtárban például megtekinthető volt Leonardo da Vinci: *Hölgy hermelinnel* című remekműve mellett a teljesen feketévé vált háttér rekonstrukciójának kísérlete monitoron. Sok tárlaton látható egy-egy műtárgy restaurálását bemutató installáció, vagy a műtárgy története. Ilyen például Berlinben a világ egyik leghíresebb műtárgyának, Nefertiti (Nofretete), a csodálatos szépségű fáraófeleség mellszobrának (bűszkjének) bemutatása. Ennek már a megtalálása, a régészeti feltárása is hallatlan izgalmas történet, ami végigkövethető a szobor megcsodálása mellett.

Az időszaki kiállítások már eleve úgy vannak összeállítva, hogy azok valamilyen teljesen új összefüggésrendszerben mutatnak be műveket vagy történelmi korszakokat, természeti jelenséget. Itt a megközelítés és az eredmény az új dimenziók feltárulásának élményét jelenti a látogató számára. A Múcsarnok Kempelen Farkas kiállítása például egyszerre szólt egy polihisztor életéről, felfedezéseiről, Mária Terézia udvaráról és a beszélő gép, illetve a sakkozó gép máig nyúló történetéről, mondhatni megvalósulásáról; sőt az automaták fejlődéstörténetéről is képet kaphatott a nagyérdemű, úgy hogy önmagán kipróbálhatta a portrérajzoló automatát, vagy megcsodálhatta, hogyan sakkozik egymással két komputer. De még azt is személyesen meg lehetett tapasztalni, milyen volt a kuporodás a Kempelen-féle sakkautomata gyomrában a benne rejtőző embernek.

A dinamikus látvány

A múzeum a változatlan kiállítások unalmas hagyományával, az állandósággal egyre inkább szakítva egy dinamikus élet felé fordult néhány évtizeddel ezelőtt és ez a dinamizmus azóta sem vesztett lendületéből. Megtanulta a modern és hatékony marketinget, megtanulta úgy tematizálni életét, hogy az érdeklődést váltson ki a közönségből. A hagyományos látványtervezés is dinamikus változáson ment át. Ma Magyarországon egyre több panoptikum nyílik a várakban, amely sajátos életteli telíti a kopár termetet, kazamatákat, boltozatos pincéket. A hagyományos látvány változatosságában igen nagy szerepe van annak, hogy

fejlődik a nemzetközi műtárgy- és kiállításcsere. Egész ipara és piaca jött létre vándorkiállításoknak, amelyek egy sikerre orientált, professzionális módon kivitelezett és menedzselt látvány-együttest tartalmaznak és azt országról-országra szállítják, cserélik, teszik bemutatathatóvá. Ilyen vándorkiállítás volt a Debrecenbe szervezett, Leonardo da Vinci találmányait bemutató anyag. Mindenütt nagy sikerű a Pákh Imre gyűjteményére épülő és évek óta úton lévő Munkácsy-kiállítás. (Természetesen vannak vitatott vándorlátványok, ilyen a japán halottak belső szerveit láthatóvá tevő Bodies kiállítás a VAM Designe Centerben, de az ilyen produkciók már alig kapcsolódnak a múzeumi kultúrkörhöz. Sokan például felháborodással fogadták ezt.)

Az elmúlt évtizedekben több *megvalósulatlan ötlet* jelezte a látványteremtésben rejlő lehetőségeket. Az egyik ilyen volt egy óriás lekötözött Gulliver felépítése Budapest valamely külső területén, amely repülőgépi látványnak sem lett volna utolsó. A hatalmas alak belseje az emberi anatómia kiállítása lett volna sétáló folyosókkal. A pestszentlőrinci Bókay-kert funkciójáról való gondolkodás közepette jelentkezett a kilencvenes évek közepén egy rajongó azzal az elképzeléssel, hogy Shakespeare-parkot alakítana ki, ahol a nagy drámaíró műveinek helyszínei és alakjai elevenednének meg kellemes arborétumi környezetben. Ezek az elképzelések azonban pénzhiány miatt nagyon nehezen valósíthatóak meg. Ugyanakkor Berlinben a Sony Centerben egy minden eddigi képzetet felülmúló Lego-panoptikum épült fel, a nagy játékgyártó cég finanszírozásában.

Nyitás a közönséggel való másfajta együttlét felé

Néhány éve megjelentek a múzeumokban olyan programok, amelyek teljesen szokatlan élményt nyújtanak a látogatóknak. Nem arról van szó, hogy a múzeumban van egy koncert, vagy fogadás, hanem arról, hogy meghosszabbított nyitvatartásban tárlatvezetéseket kapcsolnak össze vendéglátással, találkozók, zenei aláfestéssel színezett múzeumi tartózkodással. A múzeum sajátos közéletet teremt, ahol úgy lehet hosszabb időt eltölteni falai között, hogy a kiállítással való intenzívebb, nem hétköznapi megismerkedéshez egy kötetlen, a muzeológusokkal és más látogatókkal való kapcsolatteremtés társul. A múzeum sajátos vendéglátó- vendégmarasztaló helyé válik. Különösen a Szépművészeti Múzeum bonyolít rendszeren és sikeresen ilyen programokat.

(A tárlatvezetés is megváltozott, az sok esetben már nem egyszerű kiegészítése a látogatóknak, hanem összekapcsolódik különféle élményekkel, mondjuk személyesen meg lehet tapasztalni, hogy hány kilós egy páncéling, vagy egy lovagi kard.)

A múzeummal való nem hagyományos viszonyoknak mára Magyarországon két különleges alkalmuk van. Az egyik a *Múzeumok Éjszakája*, amikor százezrek töltik idejüket a rendezvényeken. 2009-ben a siker nyomán megjelent a rendezvény őszi mutációja is. A másik a *Múzeumok Majálisa*, amelyen vagy száz múzeum mutatkozik be és teremt különleges búcsúra

emlékeztető hangulatot a Nemzeti Múzeum udvarán, illetve egyre több vidéki helyszínen. E két rendezvény hallatlan sikere és vidéken való elterjedése egyértelműen jelzi a múzeumok újfajta magatartása iránti soha nem tapasztalt tömeges fogékonyságot. A múzeumok majálisa nem egyszerű bemutatkozás, hanem egyfajta kézműves prezentáció is (2008-ban hetven kézműves mester dolgozott a múzeumkertben), ahol száz különféle műfajú program egészíti ki a standok látványosságát. Az egész kimondottan vásári hangulatot áraszt, ahol egyedi termékek gazdag kínálata lepi meg a látogatót; a színpadon zenei produkciókból, a múzeumban pedig az újszerű tárlatvezetési kísérletek közül lehetett válogatni.

A Múzeumok Éjszakája, a Múzeumok Őszi Fesztiválja és a Múzeumok Őszi Éjszakája együtt több mint 600 ezer vendéget vonzott a közgyűjtemények falai közé.

A múzeum egyre inkább emlékeztet egy összetett kulturális szolgáltató létesítményre, amelyen belül az oktatás, a szórakozás, a különböző kulturális tevékenységek kínálata egyre sokoldalúbban van jelen.

Hogy a múzeumok irányítása mennyire ezeket a törekvéseket preferálja azt jól mutatja az, hogy ehhez a szakmai mentalitáshoz kapcsolódnak a hazai díjak, vagyis az Év Múzeuma és a Vendégbarát Múzeum cím is.

A cselekvő látogató

A passzív, szemlélődő, befogadó látogatói magatartással szemben rohamosan terjedőben vannak az aktivitására építő megoldások. A számítástechnika interaktivitási lehetőségeire már utaltunk. A berlini zsidó-történeti múzeumban a kiállítás végén digitális közvélemény-kutatásban vehet részt a nézelődő, és természetesen azonnal visszajelzést is kap arról, hogy az eddigi látogatók között az ő válasza hogyan helyezkedik el. Az egyik teremben felpróbálhatja a középkori favázás hátizsákot.

A kiállítási tárgyak közül a modern múzeumban mind több dolgot lehet személyesen kipróbálni. Ma gyakoriak az olyan rendezvények, ahol ruhapróbák vannak. Különleges élmény egy páncélsisakot magunkra ölteni és így járkálni. Másutt nemcsak szemlélhetőek a kínzóeszközök, de kalodába lehet kerülni. Megint másutt a legkülönfélébb helyzetekben való fotózás jelent élményt. Nem véletlen, hogy Magyarországon a leglátogatottabb a Csodák Palotája, amelyben nincs is más tárgy, csak olyanok, amelyek személyes próba alapján avatnak be a fizika és a technika, valamint az emberi érzékszervek különlegességeibe. A Medici családról szóló kiállítás a Szépművészeti Múzeumban először hozott Magyarországra egy különlegességet: a vakok számára külön terem állt rendelkezésre, ahol bizonyos tárgyak makettjei révén a kezükkel is „láthatták” a kiállítást.

A Nemzeti Múzeum „A szépség óhajta” című kiállítása az 1700–1815 közötti udvari öltözködés történetét mutatta be. A látogatók külön terem-

ben próbálhatták fel a XVIII. századi ruhadarabokat, az urak megtanulhatták a korabeli nyakkendőkötést. Lehetőség nyílt az akkori illatszerek kipróbálására, és XVIII. század végi mintájú levél megírására is.

Itt említhető, hogy múzeumi rendezvények gyakran összekapcsolódnak hagyományőrző egyesületek, civil szervezetek bemutatóival, lovagi tornákkal, íjászzal, vagy kézműves foglalkozásokkal. A múzeumok rájöttek, hogy számukra a profiljukba vágó civil világ legalább olyan fontos, mint a művelődési házak számára. Egyes helytörténeti múzeumok mellett hagyományőrző egyesületek, alapítványok működnek, amelyek a nyitottság felé terelik az intézményeket.

Múzeumpedagógia

A múzeum és a közönség új viszonyára való törekvés majd negyven évre tekint vissza hazánkban. A mindent megnéző és végeredményben felületes összbemórást eredményező múzeumélmény helyett a tartós tudás és emlék létrehozására törekvő látogatóvezetésből nőtt ki a múzeumpedagógia. Ez mára önálló pedagógiai ággá alakult, felsőfokú szakképesítést lehet szerezni belőle mind a múzeumokban, mind az iskolákban működő szakemberek számára. A múzeumpedagógiai folyamat a következő: előkészítő óra, múzeumlátogatás – múzeumi óra, végül feldolgozó óra. Az első és harmadik elem helye az iskola. A pedagógiai hatás lényege: új, ingergazdag környezet, az eredeti vagy az eredetét imitáló tárgyak és környezet intenzív hatása, a gyermek nem passzív, hanem aktív részvétele a múzeumi tevékenységben. A múzeumi hatás központi eleme a valóság. Ezt az interaktív tábla elterjedése sem fogja megváltoztatni. A múzeumban zömmel nem virtuális, hanem valóságos tárgyakkal találkozunk és ismerkedik meg a gyermek.

A múzeumpedagógiai gyakorlat alkalmazkodik az életkorhoz, az iskolai tananyaghoz és múzeumonként kidolgozott eszközkészlettel rendelkezik (szituációs játékok, feladatlapok, tárgykészítő foglalkozások, versenyek stb.).

A múzeumi közművelődési tevékenységnek azonban nemcsak az iskolai csoport az alanya. Legalább annyira fontosak a családok. Sok esetben épp a gyermek az, aki „elviszi” szüleit a számára élményt ígérő múzeumba. A kiállítások egy jó része a családok számára is kínál játékos ismerkedési lehetőségeket. A múzeumban megjelentek már játszóházak, játszótéri elemek.

A múzeumpedagógiai foglalkozások az aktuális időszaki kiállításokhoz kapcsolódnak, ugyanakkor ezek ki vannak dolgozva az állandó kiállításokra is. Számos múzeumban – így a korszerű építészeti megoldással kialakított Természettudományi Múzeumban is – az állandó kiállítás mellett külön és jól felszerelt foglalkoztató terem található, de azt látjuk, hogy az időszaki kiállítások is különféle korosztályoknak foglalkoztatókkal, vagy játszótérekkel vannak kiegészítve. A dél-amerikai dinoszauruszokat

bemutató szenzációs kiállításnál például 8-10 kisgyermeknek való eredeti játékkal felszerelt tér (játsszótér) állt rendelkezésre, ahol „ásatásosdit” ugyanúgy lehetett játszani, mint a tojásból való kikelést.

Múzeumok – Mindenkinek Program

Az elmúlt években a kormányzat is felismerte a múzeumokban rejlő lehetőségeket és 2002-ben vitára bocsátotta múzeum-modernizációs programját, amelynek egyik célkitűzése a Látogatóbarát Múzeumok megteremtése volt. Itt a cél az, hogy a múzeumok mind alkalmasabbá váljanak oktató, szórakoztató programok kínálatára. A muzeális intézmények közönségszolgálati, múzeumpedagógiai munkájának koordinálására és a fenti célkitűzés megvalósítása érdekében a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma más tárcákkal együttműködve kidolgozta a *Múzeumot – Mindenkinek Programot*. E kezdeményezés nagy hangsúlyt helyez arra, hogy a diákok rendszeresen látogassák a múzeumokat. Ennek nyomán a 1160/2002. (IX. 26.) számú kormányrendelet megteremtette a lehetőséget arra, hogy a vidéki diákcsoportok ingyenes vasút igénybevételével jussanak el a múzeumokhoz. A minisztérium kiadványsorozattal tájékoztatta az ország valamennyi oktatási intézményét arról, hogy Magyarország várja a diákcsoportokat, illetve beindította a már említett múzeumpedagógus képzést. Kiadványai a múzeumpedagógiai módszerekkel is megismertették a pedagógus közvéleményt.

Miből?

A kormányzat 2008-ban jelentős, több mint 400 millió forintnyi összeggel újabb lendületet kívánt adni a múzeumpedagógia fejlesztésének a szentendrei skanzenhez kapcsolódó módszertani és képzési központ továbbfejlesztésével.

A válság beköszöntével ennek ellenére megszaporodtak a finanszírozási nehézségek, helyenként, különösen vidéken brutálisabb racionalizálásra is sor került. A szakma képviselői arról panaszkodnak, hogy a fent részletezet innováció mögött bevételnövelő kényszer húzódik meg, túlzottan előtérbe került a kiállítás a gyűjteménygyarapítás, a kutatás, sőt a fenntartás rovására. Ez nemzetközi téren is igaz, erről tanúskodott a múzeumok nemzetközi elit klubja, a Bizot-csoport 2008-as budapesti tanácskozásának tapasztalata. A múzeumi szférán kívüli vállalkozások konkurenciájának megjelenése még a legtekintélyesebb múzeumok vezetőiből is aggodalmat váltott ki. Így például a világ egyik legnagyobb sport- és szórakoztatóprogram-szervező cége által világkörűra indított Tutanhamon kiállításcsomag – ennek londoni mutációja Disneyland-szerű elemeket is tartalmazott –, amelynek apropóján a British Múzeum igazgatója dühösen fakadt ki: „megengedhetetlen, hogy múzeumi tárgyakat szórakoztató központokban mutogassanak”. (Az itthoni másolatokból álló „Tutanhamon kincsei” elnevezésű látványkiállítást ugyancsak egy

koncertekkel, rendezvényekkel foglalkozó német cég szervezte a VAM Designe Centerben.) A bécsi Kunsthistorisches Múzeum igazgatója már sokkal visszafogottabb volt, hiszen ott a múzeum maga látta vendégül – jelentős bevételt kaszálna – az élménytárat. Ezzel együtt a világ nagy gyűjteményein, illetve itthon a Szépművészeti Múzeumon kívül az intézmények jelentős százaléka inkább vesztesnek érzi magát ebben a folyamatban. Az állandó kiállítások megújítására született kormányzati pályázatot – az Alfa-programot – sem érzik teljes gyógyírnak. 2008-2009-re kétségtelen, hogy a forráshiány mellett tovább gördültek hosszan megoldatlan problémák: így például az Ipművészeti Múzeum felújítása, a kiállítási tér nélküli Magyar Építészeti Múzeum sorsa, amely egy ideig a Divatcsarnok épületében remélte az Építészet Csarnokának megnyitását – mindhiába. Miután az Óbudai Gázgyárból nem lett múzeumi negyed, a 2008 elején összevont Műszaki és Közlekedési Múzeum vezetői továbbra is legfeljebb álmokat szőnek Magyarország első „science múzeumának” megteremtéséről.

Ezzel együtt a kormányzati és a közönségfigyelem jóvoltából az elmúlt két évtized a múzeumi szférát összességében pozitívan érintette – gondoljunk csak a Nemzeti Múzeum és a Szépművészeti rekonstrukciójára, A Mai Manó Ház, a Holokauszt Emlékközpont, a Textilmúzeum, a Bűnügy Múzeum kiállításának létrehozására, vidéken a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum kiválóan sikerült teljes rekonstrukciójára, vagy a már említett Alfa-program keretében megújult állandó kiállítások sorára. 2001-es alapköltetel után 800 négyzetméteren, három szinten közel egymilliárd forintért elkészült a Magyar Nyelv Múzeuma Széphalmon. S reményeink szerint 2012-re megvalósul a föld alá épülő miskolci Pannon-tenger múzeuma, amely a bükkábrányi lignitbányában 2007-ben megtalált szenzációs mocsári ciprus leletek körül interaktív eszközökkel mutatja be a 8 millió évvel korábbi állat- és növényvilágot.

Ugyanakkor az 1998–2002 közötti időszak, a Terror Háza létrehozásának körülményei, kiállítása, a körülötte ismétlődő politikai demonstrációk, a rendezvények és egyes időszakos kiállítások tendenciózussága, majd a hódmezővásárhelyi mutáció és a hálózatépítési szándék a jobboldal ideológiai önépítésének nyílt és brutális behatolását jelentette a múzeumok és kiállítóterek világába. Ez a politikai térfoglalás máig létező veszély, amit a Nemzeti Múzeum állandó kiállítása és az önkormányzati választások után Várpalota példája mutat. Ezzel szemben a baloldal az elmúlt nyolc év alatt képtelen volt a maga eszmeiségét kifejező kiállítási-múzeumi koncepcióval és még kevésbé gyakorlattal előállni. Még véletlenül sem jutottak Magyarországra például az európai kulturális egybetartozás kérdését feszegető, külföldön látható izgalmas kiállítások, de még itt a szomszédban, a schlinging várbá költözött „béke múzeumot” sem jutott eszébe senkinek hazahozni, vagy kreatívan utánózni, miközben az erőszak, az agresszivitás, a hétköznapi militarizmus megállíthatatlannak tűnő térnyerését látjuk magunk körül.

Végül is ma egyfelől ott tartunk, hogy ha a súlyos általános restrikciónem sújtaná a kulturális szférát, akkor a (központi és helyi) hatalmi reprezentációs igények, és az üzleti szféra figyelmének együttese elvileg segíthetné a múzeumok fejlesztését. Másfelől nagy kérdés, hogy a jobboldal milyen mértékben söpri be marketing eszköztárába a kormány- és a helyi képviselő-testületeknek teljes mértékben kiszolgáltatott múzeumpolitikát, mivé alakítja a kiállításokat.

A háttér

A múzeumok divatja, sikere, az érdeklődés fokozódása mögött nem nehéz észrevenni korunk kultúrájának már említett jellegzetességét: egyfelől a képiség, a teatralitás, a medializáció, és az élménycentrikusság erősödését, másfelől az új hatalmi és legkülönbözőbb társadalmi identitások reprezentációs, egyben megrendelői igényeinek és finanszírozó aktorainak elvárásait. A múzeum egyrészt kiszolgáltatottja, követője ezeknek a folyamatoknak. Akár akarja, akár nem, része a kulturális fogyasztóipar, ezen belül a kiállításipar világának. Másrészt alakítója is. Az elmúlt két évtized egyik legkreatívabb intézménye épp a múzeum, amelynek nem volt nehéz felismernie a vizualitásában rejlő lehetőségeket, hiszen eleve látványra építő hely volt – „a tekintet helye”. Ezt kellett átformálni, gazdagítani, érdekesen és újszerűen tematizálni. Hol tartunk ma?

Az Edinburghi Tudományos Fesztivál 2008-as kiállításának egyik szenzációja egy teljesen eredetinek ható, borjúbőrből készített múmia figura volt, amit fél kilométernyi gyolcsba tekertek. A látogatók akár ki is csomagolhatták a múmiát, sőt az eredetiről készült röntgenfelvételek alapján eljátszhatták a tudóst, aki megállapítja, hogy miben halt meg a sokezer éves lelet. Maga a modell és a „játék” tökéletesen leképezte az eredeti helyzetet.

A múzeumban felhalmozott és korszerűsödő szellemi kapacitás az új látványtechnikai eszközök alkalmazásának kísérleti terepévé vált. Ma már megszokott a digitális látványképzés, de ez nem szorította ki a hagyományos tárgyélményt, csak kiegészítette azt. A high-pop, vagyis a magaskultúra popularizálódását is a maga hasznára fordította.

A lényeg mégsem ez. A múzeum nemcsak jól eladható, a különleges fogyasztási trend igényét kielégítő termékelemeket és -együtteseket tanult meg gyártani az elmúlt évtizedekben. A múzeum még akkor sem expo, ha élni tud a marketing szinte minden eszközével. Több ennél, éppen azért, mert sokat megőrzött hagyományos struktúrájából. Falain belül a folyamatokat még mindig erőteljesen a nem piaci szempontok által vezérelt szellemi munkások határozzák meg, vagyis a tudományos ismeretelméleti és módszertani műhelyek. Ezek összekapcsolódnak más, egyetemi műhelyekkel; így őrződött meg az az intellektuális szubkultúra, amely uralja és nem aláveti magát a piacnak és a marketingnek, és amely a múzeummal kapcsolatos vitákban életben tartja saját kreativitását. Az új

„múzeumelméleti” irányzatok adaptációi Magyarországon is megjelentek, majd meghonosodtak.

Elméleti provokációk

A kiállítás- és a gyűjteményközpontú felfogás között 2009-ben már a vita is látványra vált, amikor a Szépművészeti Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria összevonásának apropóján a nyilvánosság előtt ütköztek le szakemberek véleményük ütköztetésére. Nem mehetünk most bele abba, hogy kinek van igaza. Vajon a Nemzeti Galéria a maga tereivel és tevékenységével korszerűtlen-e, vagy a Szépművészeti Múzeum lépett-e ki a múzeumi követelmények közül a piac világába? Vajon össze kell-e vonni az 1957-ben szétvált két intézményt, vagy ez – Marosi Ernő szavaival – olyan lenne, mint egy harminc éves gyereket visszagyömöszölni az anyja hasába. A vita ugyanis messzebbre, a múzeumok jövőjét és szerepvállalását alapvetően befolyásoló kérdések felé visz.

A múzeumelmélet legnagyobb hatású hazai művelője, György Péter legtomörebben talán az Amerigo Tot kiállítás kapcsán foglalta össze véleményét a múzeum stratégiaváltásának programjáról: „Mindez annyit jelent, hogy a múzeum nem statikus hely többé, ellenben nyilvános laboratórium, ahol épp az anyagi kultúra és a társadalmi szemantika közötti kulturális szerződések vizsgálандók. S mi lenne méltóbb hely a műalkotás-fogalom kritikai elemzésére, mint maga a múzeum? A fegyelmező, nevelő jellegű múzeum az, amelyből ez a kiállítás nem kér, s egyenlőtlen oktatás helyett felvilágosult párbeszédet, tehát közös munkát ajánl a nézőnek. Nemcsak elmélyült álmélgodást, ellenben kritikai önvizsgálatot. Mindez tagadhatatlanul egy újfajta nézőt tekint ideális látogatónak, azt a kortárs kultúrában járatos elmét, aki tudja, hogy a kiállítás nem diktátum, inkább kínálat, hogy a kánon nem pusztán árucikk, ellenben a közös élmények sorából összeálló dallamok, ellendallamok rendje.”¹

A kiállítás-központúság és az időszaki kiállítások fenti szempontok szerinti igényessége az anyagi lehetőségek függvényében – mint láttuk – Magyarországon is teret hódít. Jó példa erre a 2006-ban létrehozott ferencvárosi múzeum, amely nem épített állandó kiállítást, hanem évente néhány, a helyhez kötődő, de idegenforgalmi érdeklődésre is számot tartó, időigényes és színvonalas előkészítő és kutatómunkát követelő időszaki kiállítást szervez. Gyűjteménye szerény, de a bemutatók előkészítése csapatot kíván és szellemi kalandot jelent, a megnyitók eseményszerűsége, a reprezentatív katalógusok pedig a fenntartó helyi hatalom igényeit is kielégítik. A modell tehát működik, ugyanakkor mintha Marosi Ernőnek is lenne némi igazsága, amikor az mondja, hogy a Szépművészeti Múzeum importgyakorlatához elég egy jól fűtött kiállítóterem. (Lásd VAM Designe Center.)

Az új elmélet radikálisan támadja a hagyományos múzeumfilozófiát, annak a bizonyossághoz, az átfogó történelem eszméjéhez, az

esszencializmushoz, univerzalizmushoz való kötődését és az ebből adódó hagyományos múzeumi módszertant: a gyűjtés, a rendezés prekonceptionalitását, a tipologizálást, az egyértelmű interpretációt, az ítélező végeredményt, egyfajta fellebbezhetetlenséget, fensőbbiséget. Az okság, a genealógia helyett a többszempontúságot, a folyamatosság és folytonosság helyett a megszakítottságot, a lezártág helyett az újrakezdést, a szintézis helyet a szétszedettséget kultiválja. A nagy és kizárólagos elbeszélés helyett a kétséget és emiatt a párbeszédet hirdeti. „Nem az a kérdés, hogy az egyes dokumentumokat milyen installációs keretben, miként tesszük érthetővé, hanem az, hogy *mi* egy dokumentum, pontosabban: mikor, milyen feltételek, kontextusok, lezárt történetek, megszakadt hagyományok, újraírt kulturális területek, értelmezések tesznek, tehetnek valamit dokumentummá” – írja másutt György Péter. „Ha van valami, amit ez [az új – a szerző] muzeológia elért, akkor az a múlt és jelen lezártatlanságából következő új társadalmi, esztétikai tapasztalat kimunkálása. A múzeum nem egy kizárólagos metapolitikai történet vitát nem ismerő narratívájának terepe többé. Nem a lezárt történelem reprezentálásának a helye, hanem a múlt közös újraírásának, megformálásának műhelye. Emlékezetnek és ellenemlékezetnek egyaránt a helye.”²

Ez a radikalizmus egyrészt elutasításra talál az esszencialiták körében, legyenek azok akár valamilyen vallás követői, vagy nemzethívők. A székesfehérvári egyházi reprezentatív Szent Imre kiállítás muzeológusai aligha tolerálták volna – főleg egyenrangúan nem – Imre herceg profán történeti interpretációját, a Trianon-múzeum létrehozói aligha változtatnák a magyarság szenvedéstörténeti bemutatásán.

Másrészt joggal vitatkozik vele a szakmai muzeológia, hiszen végső soron nemcsak az állandó kiállítások tradícióját kérdőjelezi meg, de elbizonytalanítja a múzeumi taxonómiát, szubjektívvá, esetlegessé, sőt tetszőlegessé teszi nagy hagyományú gyűjteményeknek azt az értékrendjét, amelyen azok felépültek. A kritika vonatkozások nélküli kultuszát erősíti, teret nyit az instabilitásnak, kikezdhethi az intézmények belső szilárdságát, és a szellemi életben viselt tekintélyét. Ennek nincs is jobb példája, mint a Magyar Nemzeti Galéria önállóságának megkérdőjelezése, ami legalább annyi esetleges, szubjektív érvet hordoz a korszerűség címkéje alatt, mint megfontolást érdemlő szempontot. Jó adag igazság van abban, hogy a fenntartás, a gyűjteményvédelem és -gyarapítás, a háttérben zajló állományvédelmi és tudományos feldolgozó munka leértékelődik és ennek következtében egyre kevesebb pénz jut rá. Egy ponton túl a „kultur-vendéglátósokkal” és egyéb impresszáriákkal való versenykényszer, az „esztétikai wellness” iránti igény kielégítésére fordított energia az értékeremtés és az örökségvédelmi misszió kárára megy. Ahogy nemrég művészettörténészek írták: „Fennáll a veszélye annak, hogy az évszázadok alatt felhalmozott kulturális és esztétikai érték és felbecsülhetetlen műkincsvagyon fenntartása, a közjó érdekében

való hasznosítása megkérdőjeleződik, továbbá, hogy a piaci szemlélet által irányított »kultur-vendéglátás« területéről a kreatív szakemberek viszonylag rövid időn belül ki fognak vonulni, hogy átadják a terepet a szolgáltató marketingeseknek és azoknak a kiszolgáltató helyzetben maradó kollégáiknak, akik kénytelenek lesznek idejüket technológiai feladatok ellátásának szentelni.⁷³

Végül is mitől elátkozni való a reprezentativitásra törekvés, az érték-szelekció, a hierarchizálás, a lényegteremtés? Ma a gyűjtés nemcsak mentést, de egyre inkább szűrést követel, ez pedig rangsorok, fontossági sorrendek nélkül lehetetlen. Ahogy Goys mondja, a múzeum az iszonytató mennyiségű kultúrsemét világában cenzurális intézménnyé válik. Ha ebben elveszíti tekintélyét irrelevánssá, érdektelenné silányul.

Mégsem mondhatjuk, hogy a posztmodern kritika pusztán a piaci, konjunkturális hatások vak szövetségese. Rombolja ugyan a múzeumi tudás tekintélyét, de megveti a bővli expo múzeum pénzhajszáját is. Ebben az értelemben védelmet is nyújt a kommercializálódás, a piaci-marketing szempontok uralomra jutása ellen, mert egyfajta szellemi igényesség felől fogalmazódik meg. Határozottan szemben áll az élményipari silányság térhódításával, a bamba, báméskodó helyett a töprengő, kérdező, partner közönség felé nyújt kezét. Sőt, ez a védelem a múzeum falain túl terjed, az épített környezet, az örökségvédelem felé. Még az sem kizárt, hogy egy innen érkező reformkoncepcióban nem a források szűkössége keres magának magyarázatot, különösen, ha megértőbb lesz a kultúra világában ma védelemre szoruló szakmai tekintély megőrzése iránt és nem akarja a múzeumot teljesen megfosztani varázsától, és a demokratizálás nevében kiszolgáltatni a tömegizlésnek és dilettantizmusnak.

A múzeumot – mint a modernitás intézményét – a posztmodern, a kontextualizmus igyekszik a maga képére formálni. A hagyományos múzeum azonban nem adja könnyen magát. Védekezik, máskor a politikai reprezentáció tartja életben. Van azonban egy harmadik segítője is. Aristokratizmusára, magasrendűségére, tekintélyére a piacnak is szüksége van. A múzeum, mint kánonképző intézmény ugyanis fontos szerepet játszik a műtárgyak piaci értéken tartásában. Ott áll a műtárgypiac háttérében a maga és természetesen a művészettörténészek ítéleteivel, mint egy szabályozó és fogódzókát nyújtó intézményrendszer. Remekművei ugyan nem eladók, de fel vannak értékelve, amit a kölcsönforgalomban a biztosítási összegek valóssá tesznek. Paradox módon a lopások is hozzájárulnak az árak szinten tartásához vagy emeléséhez. Olykor ki is derül egy-egy kép ára. Gustav Klimt Bécsből a jogos tulajdonosához került Bloch-Bauer arany portréja magyar pénzben 25 milliárd forintért kelt el, hogy aztán azonnal – most letétként – újra múzeumba kerüljön. A műtárgy és idegenforgalmi piaca minden valószínűség szerint erősebb védelmet jelent az élményipar behatolásával és persze a posztmodern laborizáló, tekintélyirtó szándékával szemben is.

Az egyre inkább a globális céghálózatok által irányított és terjeszkedésre kárhozott kultúr- és médiaipar korszakában kevés olyan kulturális szféra maradt meg, amely körül olyan *szellemi, üzleti és hatalmi burok képződik*, amely bizonyos védelmet nyújt, és prosperitást is biztosít a kommersz áradatával szemben. A több mint húsz éve tartó „museum boom” után azt látjuk, hogy a múzeum egyelőre ilyen intézmény. Mellette a kulturális örökségvédelem van hasonló helyzetben, megint csak az idegenforgalom igényei okán. A művészi film és színház, az igényes irodalom vagy a világháló demokratikus aspektusai mind visszaszorulóban vannak. A képzőművészetet hagyományosan is a műtárgypiac tartotta életben, ez ma egyre inkább feloldódik a megvásárlásra dizájnosított környezet és tárgyalakítás molochjában. Vigyázzunk hát erre a menedékre.

Jegyzetek

¹ György Péter: A Kádár-korszak művészete. Amerigo Tot – párhuzamos konstrukciók. *Élet és Irodalom*, 2009. december 11.

² György Péter: Múzeumkritika. *Élet és Irodalom*, 2009. június 26.

³ Távlatok és teendők. Országos közgyűjteményeink jövőjéről. *Magyar Szemle*, 2009. augusztus. 34.

Immanuel Wallerstein